

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון שס"א, פר' שופטים תשפ"ו

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

ביטול מקח לאחר שימוש בהגדה בליל הסדר

(מאמר המשך משבוע שעבר)

גאון רי"ף רמב"ן רא"ש) שכתבו שכאשר יודע מהמום ומשתמש מחל, ומשמע שעצם מה שיודע מהמום אינו מחילה. ולכן כתבו שאין הלכה כדברי היחיד (מהרשד"ם, מהריט"ץ, מהראנ"ח, משנה למלך, פני משה, רעק"א, בית מאיר).

אמנם הרדב"ז כתב שממה שהמגיד משנה לא הביא חולקים נראה שהכל מודים לדין זה, וכ"כ בשבות יעקב שנראה מהמגיד משנה שהדין מוסכם, ולכן ביאר שדבריו הם דוקא בשעת המקח עצמו, שאז מקובל אצל הסוחרים לבדוק ולעיין בסחורה שהם קונים, ואם לא בדק וקנה, וודאי קנה על דעת שגם אם ימצא מום הוא מחול למוכר. וכ"כ בתרומת הכרי ובאמרי ברוך, וכתב הפתחי תשובה שכדבריהם כן נראה עיקר.

מהר"י אסאד והמשפט שלום, כתבו להוסיף שכל מקום שבו בירור המום כרוך בטורח מסוים, אין אומרים שהלוקח מחל עליו מחמת שלא בדק, ואף לאחר שנתגלה המום רשאי הוא לטעון טענת 'מקח טעות'.

שימוש בחפץ שנמצא בו מום

מלבד עצם השאלה אם רשאי דוד אהרן לבטל את המקח, יש לדון מצד נוסף. סוף סוף, ההגדה כבר אינה במצבה הראשון. במהלך ליל הסדר נעשה בה שימוש, והיא התלכלכה בכתמי יין ובשיירי מצה, באופן שאינו תואם את מצבה בשעת המכירה. ויש לעיין האם לאחר שנעשה בה שינוי כזה עדיין רשאי הלוקח לטעון טענת 'מקח טעות' ולדרוש את השבת מעותיו.

נפסק להלכה (ח"מ סימן רלב סעיפים יג-יד), שאם מכר אדם חפץ שהיה בו מום, ובטרם נודע ללוקח על אותו מום נגרם לחפץ מום נוסף מחמת מעשיו של הלוקח, יש לחלק בין שני אופנים: אם השתמש הלוקח בחפץ בדרך הרגילה והמקובלת, והנזק נגרם תוך כדי שימוש כזה, וכגון שלקח בהמה לשחיטה, שחטה ונמצא טריפה, שבוודאי הוא מקח טעות ויכול להחזיק למוכר, ופטור הוא מלשלם על נזק השחיטה. אולם אם שינה מדרכו של עולם וגרם לחפץ נזק שלא בדרך

סימן רלב סעיף ג). לאחר שדן באריכות בשיטות הפוסקים, מסקנתו היא שכל מקום שהבדיקה כרוכה בטורח, אין לומר שהלוקח מחל על המום רק משום שלא בדקו מיד, אלא כל עוד לא השתמש בחפץ, הוא יכול לדרוש את ביטול המקח.

נמצאנו למדים, שלדעת הרבה פוסקים, שאף לשיטות הסוברות שהעדר בדיקה עשויה להיחשב למחילה, אין הדבר אמור אלא במקום שהבדיקה היא פשוטה וקלה, ולא כאשר היא כרוכה בטורח או בבירור מיוחד.

יישום הדברים בנידוננו

לפי זה יש לדון בנידון שלפנינו. מחד גיסא, ניתן לטעון שאין כל טורח מיוחד לדפדף בהגדה פעם אחת ולעבור על דפיה באופן כללי כדי לוודא שלא חסרים בה דפים. ואם כן, לשיטת המגיד משנה והרדב"ז היה מקום לומר שמאחר שלא בדקה, מחל על כל פגם שהיה יכול להתגלות בבדיקה פשוטה.

אולם מאידך גיסא, יש מקום לחלק ולומר שאין זו בדיקה רגילה שאדם נדרש לעשות. ההגדה נמסרה לדוד אהרן בערב פסח, בשעה שכל הבית טרוד בהכנות החג, ועדיין החמץ נמצא בתוך הבית, וההגדה עצמה הייתה ארוזה בשקית העטיפה המקורית. בנסיבות אלו מסתבר שאין דרך בני אדם לפתוח כל ספר חדש ולעבור על כל דפיו כדי לוודא שלא נפל בו פגם.

זאת ועוד, אף אילו היה מדפדף בהגדה באופן כללי, ספק גדול אם היה מבחין בחסרונם של שני עמודים מסוימים. ואילו כדי לעמוד על כך בוודאות היה עליו לעבור על כל הספר דף אחר דף, בדיקה זו יש להחשיבה כטורח שאין אדם רגיל לעשותו ואינו חייב לחשוש לו.

סיכום הדעות

כתב המגיד משנה בשם יש מי שכתב, כי כל שהלוקח יכל לראות מיד שיש מום במקח ולא בדק, הרי שמחל על המום. וכתבו הפוסקים שדבריו אינם עולים כדעת הראשונים (רב האי

שבוע שעבר הבאנו את השאלה שנשאלה בבית הדין, עם סיפור המעשה, ותחילת הדיון והמשא ומתן ההלכתי, השבוע נמשיך ונסיים את היוצא להלכה ממה שנפסק בבית הדין, ונזכיר בקצרה שוב את דבר המעשה.

בנימין, מלמד בתלמוד תורה, קיבל בפורים במסגרת משלוחי מנות מתלמידיו כמה עותקים של הגדת מאירת עיניים עם פירושים. את אחד העותקים מכר לדוד אהרן, ידידו. בליל הסדר השתמש דוד אהרן בהגדה במשך כל הסדר, ורק בסיומו, בעת אמירת 'שיר השירים', הבחין ששני עמודים חסרים בהגדה, באופן שאינו מאפשר לקרוא את כל נוסח 'שיר השירים'.

לאחר החג פנה דוד אהרן לבנימין ודרש לבטל את המקח ולקבל בחזרה את כספו. כשקיבל בנימין את ההגדה לידי, הבחין שהיא כבר אינה במצבה המקורי: על דפיה ניכרים כתמי יין, שיירי מצה וחסה וסימני שימוש רבים שנוצרו במהלך ליל הסדר.

בנימין טוען כי יש כמה צדדים לפוטרו מהשבת מלוא התמורה: ראשית, היה על דוד אהרן לבדוק את ההגדה בשעה שקיבלה, ומאחר שלא עשה כן והשתמש בה במשך כל ליל הסדר, יתכן שנחשב כמוחל על מומים שהיו בה. שנית, גם אם המקח בטל, הרי ההגדה הוחזרה לאחר שימוש ואינה עוד במצבה כפי שנמסרה. שלישית, הוא מבקש לדעת האם רשאי לנכות מסכום ההחזר את שווי ההנאה והשימוש שנהנה דוד אהרן מן ההגדה במשך ליל הסדר. ורביעית, אם אכן חייב הוא לקבל את ההגדה הפגומה בחזרה, האם רשאי הוא למסור לדוד אהרן עותק אחר ותקין של אותה הגדה המצוי ברשותו, או שחייב להשיב דווקא את המעות שקיבל עבור המקח.

הכרעת המשפט שלום

כעין זה העלה גם בעל המשפט שלום (ח"מ

שימושו הרגילה, מחזיר את המקח למוכר, אך חייב לשלם את דמי הנזק שגרם. וביאר הנתיבות (שם סק"ה), שחייב זה נובע מדין מזיק באונס הקרוב לגניבה, שכן היה עליו לבדוק את החפץ קודם לכן.

ההגדה נועדה מטבעה לשימוש בליל הסדר, בשעה שמצה ומרור מונחים לפני האדם, כוסות היין בידו, והוא מסב על שולחנו, שותה, אוכל ומעיין בהגדה במשך שעות רבות. מטבע הדברים, שימוש כזה עלול לגרום להופעת כתמי יין ושאר סימני שימוש. לפיכך, גם אם נאמר שהכתמים

כאשר מדובר במוכר מזדמן שאינו עוסק במסחר באותו מוצר, ואין ברשותו אלא חפץ מסוים שנמכר באקראי, אין מקום לומר שהייתה כאן 'פסיקה' על סוג החפץ. העסקה נסובה על אותו פריט מסוים בלבד, וכאשר מתברר שיש בו מום המבטל את המקח, בטלה העסקה כולה למפרע

שנוצרו בהגדה מהווים פגם מסוים, מכל מקום זהו פגם שנעשה בדרך השימוש הרגילה והמקובלת של החפץ שאין הלוקח חייב עליו. ויש להוסיף, כי בנידון זה גם שומת פחת וירידת הערך מחמת השימוש היא מועטה, מאחר והגדה שחסרים בה דפים מלכתחילה ערכה מועט.

האם חייב לשלם דמי שימוש

עוד טען בנימין, שגם אם יתקבלו דברי דוד אהרן ויתברר שהמקח בטל, מכל מקום יש לנכות מן הסכום המוחזר את שווי ההנאה והשימוש שנהנה מן ההגדה במשך ליל הסדר. אכן, מצינו בדיני מקח טעות, שכאשר אדם השתמש בנכס ולאחר מכן התברר שהמקח בטל למפרע, עשוי הוא להתחייב בתשלום עבור אותה הנאה. כך נפסק (ח"מ סימן רלב סעי' טו), במוכר קרקע לחבירו ולאחר זמן התברר שיש בה מום. אם הלוקח מבטל את המקח, עליו להשיב את הפירות שאכל מן הקרקע, ואם הייתה זו חצר ודר בה, חייב לשלם דמי שכירות בעד תקופת מגוריו. וביאר הסמ"ע (שם סק"ג), שכיון שהתברר שהמקח היה בטעות, נמצא שהשימוש נעשה בנכס שאינו שלו, ואילו היה המוכר יודע שבסופו של דבר יתבטל המקח, לא היה מרשה לו להשתמש בו מלכתחילה. ממילא, דינו כמי שנהנה משל חבירו שלא כדין.

אולם נראה שבנידון שלפנינו אין מקום לחייב תשלום כזה. דרך העולם היא שאין גובים דמי שכירות על שימוש חד פעמי בספר, ובפרט בספרי קודש. אין מקובל להשכיר הגדות של פסח לשימוש לליל הסדר, אלא הדרך הרגילה היא להשאילן ללא תמורה. ממילא, גם אילו היה דוד אהרן משתמש בהגדה שלא כדין, קשה להעמיד לשימוש זה שווי ממוני שניתן לתובעו בבית דין.

לפיכך, אין מקום לטענת בנימין המבקש לנכות מדמי ההחזר תשלום עבור עצם השימוש שנעשה בהגדה במשך ליל הסדר.

האם רשאי לתת הגדה אחרת

ברם, עדיין יש לדון בטענתו האחרונה של בנימין, המבקש שלא להשיב את הכסף שקיבל, אלא למסור לדוד אהרן עותק אחר תקין של אותה הגדה המצוי ברשותו.

בעניין זה כתבו הפוסקים (ראה ברית יהודה סימן כח הערה מה), שכאשר אדם קונה חפץ מסוחר או מחנווני המחזיק מלאי גדול של אותו מוצר, כגון ספרים, בגדים וכיוצא בהם, יש מקום לומר שאין דעת

הקונה דווקא על אותו פריט מסוים שנמסר לידו, אלא על עצם המוצר מאותו סוג. לפי סברא זו, עצם הסכמת הצדדים על המחיר והמוצר יוצרת מעין 'פסיקה', והמסירה בפועל אינה אלא קיום של אותה הסכמה. נמצא, שאם התגלה פגם בפריט שנמסר, יתכן שאין המקח כולו מתבטל, אלא ניתן להשלימו באמצעות מסירת פריט אחר מאותו סוג.

אולם סברא זו שייכת דווקא במקום שהמוכר עוסק במכירת אותו מוצר דרך קבע ומחזיק ברשותו פריטים רבים מאותו הסוג. במקרה כזה ניתן לראות את העסקה כעסקה על המין כולו ולא על החפץ המסוים.

לעומת זאת, כאשר מדובר במוכר מזדמן שאינו עוסק במסחר באותו מוצר, ואין ברשותו אלא חפץ מסוים שנמכר באקראי, אין מקום לומר שהייתה כאן 'פסיקה' על סוג החפץ. העסקה נסובה על אותו פריט מסוים בלבד, וכאשר מתברר שיש בו מום המבטל את המקח, בטלה העסקה כולה למפרע.

בנימין אינו סוחר בהגדות ואינו מנהל עסק למכירת ספרים. מדובר במכירה אקראית של עותק מסוים שקיבל במשלוח מנות. ממילא, כאשר התברר שקיים בו מום יסודי, בטל המקח על אותו עותק עצמו, ואין דוד אהרן חייב לקבל במקומו עותק אחר, אף אם הוא זהה לחלוטין.

להלכה

המקח בטל, בנימין חייב להשיב לדוד אהרן את הסכום ששילם עבור ההגדה. בנימין אינו יכול לכפות עליו לקבל את ההגדה הנוספת שברשותו במקום החזר המעות, וכדלהלן:

א. בעיקר טענתו של בנימין, שהיה על דוד אהרן לבדוק את ההגדה בשעה שקיבלה לידיו, מצינו מחלוקת בפוסקים. יש הסוברים שכל שהיה ביד הלוקח

לבדוק את החפץ ולא בדקו, הרי זו מחילה ואינו יכול עוד לחזור בו. יש שכתבו שאף אם עצם העדר הבדיקה אינה מחילה, מכל מקום כאשר לא בדקו קודם שהשתמש בו, שוב אינו יכול לחזור בו. לעומתם, יש סוברים שאין אומרים כלל שמחל מחמת שלא בדק. ואחר שהרחבנו בדברי הפוסקים נתבאר לדינא כי אם בשעת המקח עצמו ניתן לבדוק בקלות שאין מומים ולא בדק הרי שלא הקפיד ומחל על הפגמים, ושיש שחילקו, שכל מקום שהבדיקה כרוכה בטורח, אף לשיטות המחמירות אין לראות בהעדר הבדיקה מחילה. לפי זה, בנידון שלפנינו, מאחר שאין דרך בני אדם לעבור על כל דפי ספר חדש כדי לוודא שלא חסרים בו דפים, ובפרט כשהספר נמסר בערב פסח כשהוא ארוז וסגור, יש מקום לומר שאין כאן מחילה.

ב. מה שטען בנימין שכיון שנעשה שימוש בהגדה והתלכלכה שוב אין אפשרות לבטל את המקח, ההלכה היא שאם הלוקח השתמש בחפץ בדרך השימוש הרגילה שלו קודם שנודע לו המום, אין הדבר מונע ממנו לבטל את המקח. ואף שבמקרים מסוימים חייב הלוקח לשלם על נזק או פחת שגרם לחפץ, אין זה אלא כאשר אכן נגרמה ירידת ערך ממונית. בנידון שלפנינו, הגדה שחסרים בה דפים אינה ראויה לשימושה הרגיל, ובמציאות שבה ניתן להשיג בנקל עותקים שלמים ותקינים של אותה הגדה, ערכה של הגדה פגומה זו מועט ביותר עד כדי שהמשמעות הכלכלית מועטה ביותר לכתמי השימוש שנוספו בה.

ג. אף טענתו של בנימין לנכות מדמי ההחזר את שווי השימוש שנעשה בהגדה אינה מתקבלת. אמנם במקח טעות מצינו במקרים מסוימים שהנהנה חייב לשלם עבור ההנאה שהפיק מן הנכס, אולם הדבר שייך במקום שקיים שווי ממוני לאותה הנאה. ואילו כאן, אין דרך העולם להשכיר הגדה של פסח לליל הסדר או לגבות תשלום עבור שימוש חד פעמי בה, וממילא אין לשימוש זה ערך ממוני הניתן לשומה ולגבייה. לפיכך אין לנכות מן ההחזר כל סכום בגין השימוש שנעשה בהגדה.

ד. גם טענתו של בנימין, המבקש למסור לדוד אהרן עותק אחר של אותה הגדה במקום להשיב את הכסף, נדחית. דין זה שייך רק במקום שהקנייה נעשתה אצל סוחר או חנווני המחזיק מלאי של מוצרים זהים, שאז יש מקום לראות את העסקה כהסכמה על עצם המוצר ולא על פריט מסוים. אולם כאן מדובר במכירה חד פעמית של עותק מסוים שהיה ברשותו של בנימין, ואינו עוסק במסחר בהגדות. ממילא, משנתברר שהמקח היה בטעות, בטל המקח כולו, ואין הוא רשאי לכפות על דוד אהרן לקבל עותק אחר תחתיו.

